

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 394-055.1(477.62-2=14)''17/20''(045)

С.С. Арабаджи

ТРАДИЦІЙНІ ЗАНЯТТЯ ГРЕКІВ ПІВНІЧНОГО ПРИАЗОВ'Я ТА ЇХ ВПЛИВ НА ЗДОРОВ'Я ЧОЛОВІКІВ

Розглянуто традиційні заняття чоловіків в грецьких поселеннях та м. Маріуполі наприкінці XVIII – на початку XX ст. Охарактеризовано кожний вид діяльності греків: скотарство, землеробство, торгівлю, рибальство, вирощування тютюну та різні ремесла. Проаналізовано яким чином професійні вподобання впливали на стан здоров'я представників сильної статі. Представлені думки та висновки земських лікарів щодо причино-наслідкових зв'язків між основними заняттями греків та розповсюдженими внутрішніми, інфекційними та венеричними хворобами.

Ключові слова: чоловіки, греки, традиційні заняття, хвороби, Північне Приазов'я.

Дослідження повсякденності греків українського Північного Приазов'я вимагає ретельного вивчення перебігу щоденного життя статевого складу населення, оскільки кожен з них має свій зріз «повсякденності»: для дітей, молоді, зрілих людей і людей похилого віку, чоловіків і жінок, характерні різні способи життя, структура інтересів, занять тощо. Актуальність дослідження традиційних занять чоловіків грецького етносу зумовлена тим, що більшість часу будь-яка людина проводить за роботою, яка впливає як на фізичний, так і на психологічний стан особистості.

Дослідники історії греків Північного Приазов'я час від часу звертали увагу на традиційні заняття чоловіків, наприклад, І. Джуха описав побут чабанів [4], історики Л. Лиганова і Д. Пенез охарактеризували традиційний костюм греків [7]. У колективній монографії «Старый Крым: история и современность. Историко-этнографическое исследование» проаналізовано роль та основні заняття чоловіків цього селища [16]. В цілому ж в історіографії питання традиційних занять чоловіків відображені дуже фрагментарно, а їх вплив на стан здоров'я взагалі жодного разу не був темою окремого наукового пошуку, що і стало мотиваційним чинником дослідження.

Джерельна база обраної проблеми представлена актовими та діловодними документами, матеріалами періодичної преси, джерелами особового походження (спогадами, записками іноземців, матеріалами етнографічних експедицій).

З огляду на фрагментарність досліджень метою даної розвідки є висвітлення традиційних занять греків українського Північного Приазов'я наприкінці XVIII – на початку XX ст. та їх вплив на здоров'я чоловіків. Поставлена мета передбачає розв'язання наступних завдань: розглянути традиційний розподіл обов'язків між чоловіком і жінкою в грецькій родині, описати основні види діяльності греків, дослідити специфічні заняття та проаналізувати їх вплив на здоров'я сильної статі грецького етносу.

У грецькому патріархальному суспільстві кінця XVIII – поч. XX ст. головне місце посідав чоловік. Головою родини завжди був старший чоловік у будинку, якому всі домочадці беззаперечно підкорялися. Чоловік після вінчання мав право розпоряджатися долею своєї дружини, її приданим та дітьми. Жінка ніколи не сперечалася з чоловіком,

не суперечила йому. У середині XIX ст. Г. Тітов у своїх листах з Катеринослава писав про греків: «В семействах их всегда царствует тишина, взаимное согласие и любовь; не видно даже той безумной ревности, которою муж часто преследует свою жену, как бывает у других народов. У мариупольских греков муж ничего не видит в своей жене, кроме совершенства, жена платит тем же» [19]. До середини XX ст. грецькі родини були дуже міцними, незважаючи на те, що більшість шлюбів заключали не по любові, а з розрахунку. Розлучення були поодинокими.

Найбільш шановані та найстаріші чоловіки входили до складу сільського сходу. На сході вони вирішували земельні питання, сімейні справи, займалися вибором старост, призначенням опікунів тощо.

Основними заняттями чоловіків до початку XX ст. було скотарство та землеробство. Всі обов'язки ділилися на чоловічі та жіночі. Греки казали: «У чоловіків рушниця стріляє сорок разів, а у жінок один раз», тобто те, що робить чоловік – жінці не під силу [16, с. 174]. Греки ніколи не працювали у полі, городі, на доглядали за худобою, всю цю роботу виконували чоловіки.

Професія визначала становище грека в сільському суспільстві: до початку XX ст. особливою повагою користувалися чабани, які випасали великі отари овець – до тисячі голів, а іноді і більше. Вони мали під своїм керівництвом інших чабанів – нижче рангом та підпасків. В багатьох грецьких селах головного чабана називали «удаман». До його думки прислухалися та часто запрошували стати сватом.

Професія чабана зазвичай була спадковою. Обробкою землі чабана займалися його сини. Оскільки овець у кінці XVIII – першій половині XIX ст. розводили майже всі греки, то в кожному селі було по кілька чабанів. Навіть у II пол. XIX ст., коли основним заняттям стало землеробство, багато поселенців продовжували тримати овець. Кожний господар на свій розсуд обирав чабана, адже кожний вівчар на свій спосіб пас та лікував овець. Чабан був зобов'язаний вчасно заготовляти корм на зиму, необхідний під час негоди і різати ягнят і овець, якщо ті захворіють хворобою – запамороченням (в такому випадку шкура віддавалася господареві). Платня встановлювалася натурою – десята частина овець від кожного господаря або грошима. У 1848 р. за кожну вівцю греки платили 8 копійок сріблом на рік [15, с. 429]. Звичай плати не порушувався. Дослідники зазначають, що якби яка-небудь людина не чабанського, умовно кажучи, «стану» запропонувала б пасти отару за 20-ту чи навіть за 30-ту вівцю, греки б їй все одно не довірили це робити [3, с. 147].

У 1848 р. старший ветеринарний лікар Петро Порохов писав, що греки повністю довіряли чабанам: «...если бы какой-нибудь хозяин из благоразумия осмелился проверить чабана в честности, то навлек бы на себя всеобщее негодование. Такое безотчетное доверие приобрели греки от правоверных мусульман Крыма, где честность развита до высшей степени. Правда, что старые греки выполняют все условия честности свято, но между молодыми находятся весьма много таких, кои грешат не по-татарски» [15, с. 435].

Наприкінці зими – на початку весни чабани ходили по селу, складаючи списки господарів, згодних довірити їм свою худобу. Незабаром після цього в певних місцях за селом, у спеціальних загонах, формувалися отари. Всі вівці, що належали одному господареві, мали певну позначку, яка дозволяла і господареві, і чабану безпомилково виділити їх з отари.

Чабани випасали отари на великих степових пасовищах. Овець переганяли з місця на місце протягом довгого пасовищного сезону, що тривав практично весь безсніжний період. Таке переміщення з однієї території на іншу мало, крім усього іншого, і глибокий екологічний зміст: вівці не затримувалися на одному місці і не вибивали

ногами ґрунт настільки, щоб після них нічого не росло. Отари часом віддалялися на досить значну відстань від села.

Чабан сам наймав 2-3 помічників, яким платив зі своєї частки. Весь цей час чабан жив з ними в критих возах на двох колесах. На двохколісний віз, запряжений парою волів, встановлювали дощату будку або ж каркас з прутів, на який натягували спеціальну тканину, таким чином, виходив свого роду будиночок. Там зберігалися вода, хліб, дрова, одяг та посуд. У негоду і спали, і готували прямо на колесах. Коли закінчувався хліб, замість нього використовували баранячу печінку [4, с. 116]. Ще до початку сезону чабани між собою домовлялися та доводили до відома господарів про спільну умову: за одну загублену вівцю чабан відповідальності не несе. Іншими словами одну вівцю можна було з'їсти.

Чабани носили грубий одяг: куртки та плащі, чарухи з сиром'ятної шкіри, під них одягали товсті вовняні шкарпетки, але найприкметнішим елементом костюма були штани з овечої шкіри хутром всередину: вони і гріли, і вологу не пропускали. Чабани брали з собою овчинні кожухи, які служили, в залежності від обставин, і верхнім одягом, і матрацом, і ковдрою.

Поверх одягу чабан одягав різні чабанські приналежності – шкіряний пояс, прикрашений мідними бляхами або гудзиками, до нього прикріплялися чабанський ніж у піхвах, ріг з «квачем», залізні щипці, трубка та інше. Крім цього кожен чабан мав довгий батіг та спеціальну палицю «гірлигу» з гачком на кінці, за допомогою якої він ловив вівцю за ногу [1, с. 74].

Праця чабанів була дуже важкою. Тільки в середині зими, та й то лише на два місяці, вони верталися додому. Але ця робота вважалася вигідною: за кілька років можна було заробити на власну отару, а статус помічника відомого удамана служив молодому чоловіку гарним атестатом на майбутнє [3, с. 148].

Чабани частіше за інших чоловіків хворіли на сибірську виразку, оскільки передача інфекції відбувалась від хворих тварин, переважно від овець [11, с. 233].

В багатьох грецьких селах існували сироварні, в яких виготовляли бринзу. Доїли овець і робили бринзу чоловіки, це була виключно чоловіча робота [16, с. 174].

Чоловіки, які власними силами обробляли землю, навесні виїжджали у поле і без особливих потреб не поверталися додому до повного закінчення весняної сівби. У період весняно-польових робіт греки не зважали ні на свята, ні на щось інше – працювали від зорі до зорі. Землеробські роботи закінчувалися восени. На ці роботи чоловіки виїжджали у поле на тимчасове проживання. У зимовий період року чоловіки доглядали за худобою і мали досить багато вільного часу для зустрічей з родичами, друзями та знайомими [5, с. 51].

Чоловіки, які виїжджали на довгий час в поле досить часто страждали від кривавих проносів. Зазвичай, причиною хвороби була поганої якості їжа, як пишуть земські лікарі, завжди загнила вода, яку набирали з берегів річок, а найчастіше з «запрудин», особливо в робочий час, коли у чоловіків не було часу запасатися доброю водою [9, с. 222]. Лікар Г. Калері, зазначав, що проноси часто були смертельні для дітей, а в дорослих хвороба проходила від суворої дієти, вживання слизових ліків всередину й масляних втирань живота опійною настоянкою [6, с. 57].

Крім того в літній час під час важких польових робіт чоловіки хворіли шлунково-кишковим катаром, оскільки вживали сиру їжу, часто несвіжу або не цілком достиглу «зелень» [13, с. 174]. Першопричину значного поширення хвороб органів травлення у чоловіків, як і у всього грецького населення, необхідно шукати в раціоні. Наприклад, хліб, який греки вживали був «обыкновенно недостаточно прокисший и всегда почти полусырой, хотя и пшеничный, но с значительной примесью песка и размолотых камешков (таковы условия почвы, на которой обыкновенно производится молотьба

хлеба у местных греков» [13, с. 174]. Земські лікарі відзначали повну відсутність різноманітності в раціоні, «галушки» були найулюбленішим блюдом, яке подавали щодня в грецьких сім'ях. Особливими ласощами, які досить часто і в значній кількості вживали греки, був стручковий перець, який сприяв запаленню слизової оболонки шлунка. Натомість греки вкрай рідко заготовляли на зиму капусту та інші соління. Тобто в раціоні переважала мучна їжа.

Під час землеробських робіт різко зростала кількість травматичних пошкоджень. В основному травми отримувало чоловіче населення, яке виконувало всю роботу в полі. Наприклад, згідно з відомостями Маріупольської повітової земської управи в 1898 р. більше 90% всіх травмованих становили чоловіки [13, с. 144]. Всі травматичні ушкодження земські лікарі ділили на дві категорії: легкі і важкі, що спричинили значну втрату працездатності (в тому числі і втрату кінцівок). До легких відносили поріз косою, забій молотильним катком, падіння з воза тощо, до важких – відірване плече або кисть руки при роботі на косарці або на молотарці з кінним приводом, струс мозку. Причиною важких травм найчастіше була перевтома під час роботи з землеробськими знаряддями праці (косарки і молотарки), які вимагали крім чисто фізичної праці постійної безперервної уваги [13, с. 188].

На вигляд незначні ураження шкіри, подряпини тощо, отримані чоловіками під час землеробських робіт і догляду за худобою, часто були причиною запалення глибоких шарів шкіри і викликали такі хвороби підшкірної клітковини як фурункули, карбункули, які забирали найдорожчий час у цілком здорового працівника в найгарячішу пору року [13, с. 186].

В грецькому суспільстві вичинка шкіри та шиття всіляких шуб, кожухів, чоловічих шапок вважалось гідним чоловічим заняттям. Це ремесло залишалось специфічним заняттям греків навіть наприкінці XIX ст. З сиром'ятної коров'ячої шкіри чоловіки шили взуття – чарухи. Найміцнішими вважалися чарухи зі шкіри старого бика. Спочатку шкуру кілька днів сушили на сонці, а потім розтягували на підлозі в будинку, закріплюючи цвяхами. Шкуру посипали золою, і 20 днів вона перебувала в такому стані. Домочадці ходили по ній для того, щоб розім'яти та знежирити її. Потім чоловіки шкуру знімали і розрізали по всій довжині на смуги 20-22 см. шириною та скручували у рулон. Якщо чарухи необхідно було зшити відразу, тоді відрізали два прямокутні шматки та підкраювали п'ятку (тобто закругляли два кути з одного боку), потім по всьому краю заготівки рівномірно робили отвори. Після того як форма була готова, її зшивали. Через зроблені отвори пропускали шкіряний ремінець та заготівлю натягували на ногу [7, с. 23].

Кріпили чарухи до ніг за допомогою вузьких м'яких шкіряних ремінців, які зав'язували на нозі, перехрещуючи до середини ікри. Влітку чарухи носили на босу ногу або з полотняними чи тонкими шкарпетками з вовни. Для того, щоб пом'якшити висохлі від спеки жорсткі чарухи, їх на ніч закопували у вологу землю. Чарухи, переважно саморобні, домашньої вичинки, були повсякденним чоловічим взуттям аж до кінця XIX ст. А в першій половині XX ст. чарухи взували при виконанні сільськогосподарських робіт.

Ще одним традиційним заняттям чоловіків було рибальство. Згідно документу «Жалованная грамота императрицы Екатерины II об устройстве христиан-греков, выведенных из Крыма» від 21 травня 1779 р. землі по узбережжю Азовського моря, що знаходилися на території грецьких селищ і м. Маріуполя, були віддані грекам для заняття рибальством і не обкладалися жодними податками [8]. Користуючись цією пільгою, греки від самого початку поселення на нових землях активно зайнялись рибальською справою. Німецький натураліст Пітер Паллас, який відвідав м. Маріуполь і грецьке поселення Мангуш у 1793 р. писав, що греки у місті були власниками сорока

рибальських човнів. У морі чоловіки ловили білугу, стерлядь, а також велику кількість севрюги, найчастіше великого розміру. Рибу, яку зловили, рибалки коптили, порізавши на шматочки, а називався готовий продукт – балик [20, р. 515].

У праці «Подорожі різними країнами Сходу; що є продовженням мемуарів, що відносяться до Європейської та Азійської Туреччини», яка вийшла у 1820 р. у Лондоні за редакцією Роберта Волпоула також знаходимо інформацію про те, що греки Маріуполя активно займалися рибальством та засолюванням риби, переважно осетрини, яку ловили у великій кількості [21, р. 464].

Згідно відомостей А. Скальковського в Маріупольському окрузі в 1840 р. функціонувало 42 рибних заводи на яких працювало 1050 рибаків та забродчиків. В їх розпорядженні було 84 неводи та 12 тис. гачків [17, с. 419]. Необхідно підкреслити, що всіма рибними заводами володіли виключно греки, натомість основна частина забродчиків була з прийшлих українців. В цьому році працівники рибних заводів Маріупольського округу виловили 260 пудів осетра, 230 пудів білуги, 220 пудів севрюги, 510 пудів риби сом, а також 16 тис. штук чабака, більше 160 тис. штук сули, 1 млн. 850 тис. штук тарані, 7,5 тис. штук чехоні, майже 75 тис. штук оселедців та 2 млн. штук іншої дрібної риби [17, с. 420].

Городовий лікар Маріуполя Г. Калері у 1845 р. писав, що порахувати точну суму, яку заробляють греки від проданої риби дуже важко, по-перше, внаслідок неможливості зібрати про це вірні відомості; по-друге, тому що кількість виловленої риби кожного року різна. Але, за підрахунками Г. Калері, в середньому за рік греки заробляли до 100 тис. рублів [6, с. 419].

Зимом греки рибалили на льоду і у морських берегів неводами та гачками. Часом траплялися нещасні випадки – рибалки гинули, коли лід раптово розбивався під сильними західними вітрами. Взимку рибу продавали заморожену, восени – свіжо засолену, а влітку – сушену [14, с. 88].

Специфічним заняттям греків Приазов'я було вирощування тютюну. Тільки чоловіче населення селищ Старий Крим, Анадоль, Ігнатіївка, Волонтерівка (Митрополитське), Стила, Бешева [17, с. 329] та околиць м. Маріуполя займалося цією досить вигідною справою. Греки розводили кримський сорт тютюну, який привезли з Ялтинського та Феодосійського повітів Таврійської губернії. Для посіву тютюну чоловіки вибирали найкращий, «жирний» ґрунт на низинних місцях, який покривався мулом під час весняних розливів річок. Насіння висівали рядами. Коли з насіння виростали молоді рослини з чотирма листочками на стеблі, греки висаджували їх на плантації в заздалегідь приготовані борозни завглибшки $\frac{1}{4}$ аршину, причому зазвичай корінці їх обсипали дрібним гноєм, а рослини віддалялися один від одного на відстані $\frac{1}{2}$ аршину. Подальший догляд за розсадою полягав у поливі від одного до двох разів на тиждень, залежно від погоди, в очищенні від бур'янів тощо [18, с. 115].

Збирали листя кримського тютюну в суху та ясну погоду. В середині серпня обламували нижні листя, а в перших числах вересня обламували всі інші. Зняті листя перевозили з плантації в комори або сараї і укладали рядами лист на лист, залишаючи їх в такому положенні від 10 до 12 днів. Потім ряди розгорталися для провітрювання, і листя, нанизані на мотузки, вивішувалися на сонці для висихання. Коли листя висихали настільки, що починали ламатися, їх прибирали в приміщення, переважно сирі, для того щоб листя стали м'якшими. Потім листя чоловіки продавали. Тютюн з плантацій Маріупольського повіту купували тютюнові фабрики міст Ростова на Дону, Таганрога і Бердянська. Наприклад, в 1870 р. чоловіки продавали тютюн фабрикам за ціною від 1 руб. 80 коп. до 2 руб. 25 коп. за пуд [18, с. 115].

Наприкінці XIX – на початку XX ст. чоловіки значно знизили площу посівів тютюну. Це відбувалося внаслідок малого попиту, низьких цін і заборони плантаторам

вільно збувати тютюн. Греки могли продавати тютюн тільки на фабрики, які користувалися введеною в 90-х рр. XIX ст. акцизною системою і спеціально занижували ціни.

Зрозуміло, що в грецьких поселеннях, які займалися промисловим вирощуванням тютюну, було досить розповсюджено тютюнокуріння. Лікарі писали у медичних звітах, що в таких селищах вони досить часто бачили хлопців шкільного віку, які палили, але ще не відкрито [13, с. 171]. Пояснюючи високу захворюваність греків в селищі Анадоля на туберкульоз, катар дихальних органів, бронхіт, медичні працівники робили припущення, що можливо схильність греків до цих хвороб пов'язана з розповсюдженням палінням. Лікар другої медичної ділянки Маріупольського повіту у 1889 р. писав: «Курение, само по себе может быть и не вызывающее заболеваний, как постоянный раздражитель дыхательных путей, постепенно подготавливает почву для более легкого восприятия различных грудных болезненных форм» [11, с. 176].

Цінувалися в грецьких селах ковалі. Ковальську справу, як правило, батьки передавали тільки своїм дітям. Престижним заняттям греки вважали і торгівлю. Саме це заняття, на думку лікарів, часто негативно позначалося на здоров'ї чоловіків – багато з них хворіли венеричними захворюваннями. Однією з найбільш поширених був сифіліс. Багато лікарів вважали, що саме комерційні та родинні зв'язки між мешканцями грецьких сіл та міста Маріуполя, обов'язкові відвідування знайомих-земляків та родичів під час храмових свят тягли за собою розповсюдження та зараження сифілісом [13, с. 245].

На думку лікаря другої лікарської ділянки Маріупольського повіту, саме в грецьких населених пунктах сифіліс був поширений найбільше. З 16 сіл, які входили до складу другої лікарської ділянки (Стила, Бешево, Ласпа, Карань, Чермалик, Анадоля, Ігнатіївка, Сретенка, Дмитрівка, Апостолівка, Волноваха, Новотроїцьке, Миколаївка, Крестовка, Платонівка) саме в грецьких селах Ігнатіївка, Стила, Ласпа, Велика Каракуба тощо, хворих на сифіліс було більше, ніж в інших селах. Лікар вказував на такі причини поширення сифілісу серед греків цієї ділянки: «Страстность греческого темперамента, близость небольших приморских городов, куда пристают иностранные и другие коммерческие судна с экипажами, стремление греков попробовать счастья в городе, как очень обыкновенные здесь явления, при чем понятно, что такие субъекты, попадая в город, возвращаются в кружках мелких торговцев и прикащичества, где самый дешевый и грязный разврат представляет единственное удовольствие» [11, с. 350].

Земський лікар М. Милославський підкреслював, що сифіліс серед греків передавався як статевим, так і побутовим шляхом. М. Милославський вважав, що однією з причин поширення сифілісу серед населення грецьких сіл була відсутність сильної прив'язаності до землі серед греків. З цієї причини багато молодих чоловіків з грецьких селищ наймалися на посади дрібних службовців в різні заклади найближчих міст – Маріуполя, Таганрога, Бердянська та інших, але згодом поверталися назад до свого села для того, щоб зайнятися торгівлею (такі випадки були дуже поширеними, зазначав лікар). Але крім знань та торгівельних навичок, вони часто привозили з собою і звичку до грубих розваг міста і тамтешню моральність і набуті хвороби [13, с. 246].

Згідно відомостей медичних звітів греки-чоловіки крім сифілісу хворіли на такі статеві хвороби як уретрит, баланіт, запальна екзема тощо. Наприклад, суспільний лікар с. Старий Керменчик зазначав, що в селищі, в якому він працював, чоловіки досить часто хворіли уретритом. На думку лікаря це відбувалось «благодаря не малому числу подозрительной и сильно разбалованной прислуги, которая имеется почти у каждого порядочного хозяина» [10, с. 229].

За час роботи земським лікарем в Маріупольському повіті М. Милославський дійшов висновку, що грецькі чоловіки набагато частіше ніж українці хворіли статевими

захворюваннями. У медичному звіті за 1898 р. він навів своє антропологічне спостереження щодо статевих органів чоловіків різних етносів. У віці після двадцяти років ріст Penis'a (пеніса) значно випереджає ріст Praeputi (крайньої плоті), але у представників різних етносів це відбувалось неоднаково. Лікар зазначав, що він помітив, що між українцями і греками Маріупольського повіту в цьому відношенні існувала велика різниця: «в то время как у греков большею частью Praeputium прикрывает всю головку Penis'a (и он остается как говорят «слепым») во время спокойного стояния, здешних малороссов головка Penis'a выстоит наружу и часто почти вовсе не прикрывает Praeputium. Это обстоятельство по нашему взгляду может иметь некоторое влияние и на заболевание этими органами. В то время как Praeputium прикрывает всю головку Penis'a, часто застаивается жирная смазка в его мешке, или же происходит закупорка выводных протоков его сальных желез, вызываются воспаление экземы, баланиты, затекание в мешок капелек мочи, особенно у страдавших гонореей и некоторые другие страдания; если же Praeputium не прикрывает головки Penis'a, большая часть сальных желез атрофируется, вся головка и шейка Penis'a остается всегда почти сухой и чистой, не происходит затекание капелек мочи, более редки экземы и баланиты. С другой стороны если Praeputium постоянно закрывает головку Penis'a, то кожа последнего остается более нежной, тонкой и чувствительной, а половое раздражение и сладостное ощущение более острым» [13, с. 179]. На думку лікаря, напевно саме ці два моменти зазвичай впливали на частоту захворювань серед греків хворобами статевих органів, що постійно йшли рука об руку з хворобами венеричними [13, с. 179].

Введення Військового уставу 1874 р, згідно з яким була ліквідована рекрутська повинність і введена загальна військова повинність, відбилося на долі греків. Указом від 15 березня 1874 р, скасовувалася пільга, згідно з якою греки не призивалися до армії [2, с. 31]. Складання призивних списків у грецьких селах було покладено на Маріупольське повітове поліцейське управління. Це управління, на підставі зібраних відомостей і взятих у парафіяльних священників метричних виписок, склало призивні списки і розіслало їх в грецькі селища для перевірки на сільських сходах. Але греки не поспішали перевіряти списки і відправляти їх назад, а продовжували стверджувати, що поселенці-греки, на підставі грамоти імператриці Катерини II, повинні вічно користуватися пільгою по відбуттю військової повинності. Але відстояти свою пільгу грекам не вдалося.

Досить часто чоловіки, які поверталися з військової служби або новобранці були джерелом (носіями) різних епідемічних захворювань, що швидко розповсюджувалися по селищам Маріупольського повіту. Наприклад, у 1889 р. грипозна пандемія, яка охопила всю Європу, завдяки прибулим солдатам, дуже швидко поширилася по території повіту і охопила практично все його населення [11, с. 195].

Таким чином, в грецьких родинх всі обов'язки ділилися за гендерним принципом. Виключно чоловіки займалися скотарством, землеробством, вирощуванням тютюну та рибальством в грецьких селах. Греки-чабани частіше за інших чоловіків хворіли на сибірську виразку. Землероби під час польового сезону страждали від кривавих проносів та шлунково-кишкового катару внаслідок неправильного харчування та непридатної питної води. Крім того, іноді чоловіки травмувалися, а отримані подряпини та пошкодження шкіри тягли з собою запалення глибоких шарів шкіри. Серед ремесел, які вважалися гідним заняттям для чоловіка варто назвати вичинку шкіри та шиття верхнього одягу та взуття, а також ковальство. Традиційним заняттям грецьких чоловіків була торгівля. Саме цей вид діяльності, на думку земських лікарів, сприяв зараженню чоловіків венеричними хворобами. Однією з найбільш розповсюджених був сифіліс.

Перспективи подальших розвідок окресленої проблеми пов'язані з дослідженням менш розповсюджених занять чоловіків як садівництво, городництво, шовківництво, бджільництво тощо та їх вплив на здоров'я греків.

Список використаної літератури

1. Бабенко В. А. Этнографический очерк народного быта Екатеринославского края / В. А. Бабенко. – Екатеринослав, 1905. – 144 с. ; Babenko V. A. Etnograficheskiy ocherk narodnogo byta Yekaterinoslavskogo kraya / V. A. Babenko. – Yekaterinoslav, 1905. – 144 s.

2. Гедьо А. Джерела з історії греків Північного Приазов'я (кінець XVIII – початок XX ст.) / А. Гедьо. – Київ, 2001. – 245 с. ; Hedo A. Dzherela z istorii hrekiv Pivnichnoho Pryazovia (kinets XVIII – pochatok XX st.) / A. Hedo. – Kyiv, 2001. – 245 s.

3. Греки России и Украины / сост., отв. ред. Ю. В. Иванова – Санкт-Петербург : Алетейя, 2004. – 624 с. ; Greki Rossii i Ukrainy / sost., otv. red. Yu. V. Ivanova – Sankt-Peterburg : Aleteya, 2004. – 624 s.

4. Джуха И. Г. Одиссея мариупольских греков: очерки истории / И. Г. Джуха. – Вологда: ЛиС, 1993. – 160 с. ; Dzhukha I. G. Odisseye mariupolskikh grekov: ocherki istorii / I. G. Dzhukha. – Vologda: LiS, 1993. – 160 s.

5. Історія повсякденності в її етнічному вимірі: спогади грека комуніста / відп. ред. Л. Д. Якубова. – Київ : Ін-т історії України НАН України, 2008. – 332 с. Istorii povsiakdennosti v yii etnichnomu vymiri: spohady hreka komunista / vidp. red. L. D. Yakubova. – Kyiv : In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2008. – 332 s.

6. Калери Г. М. Топографические и медико-статистические сведения о Мариупольском округе / Г. М. Калерии // Журнал Министерства внутренних дел. – 1845. – № 11. – С. 34–69 ; Kaleri G. M. Topograficheskie i mediko-statisticheskie svedeniya o Mariupolskom okruge / G. M. Kalerii // Zhurnal Ministerstva vnutrennikh del. – 1845. – № 11. – S. 34–69.

7. Лыганова Л. А. Заметки о традиционном костюме греков Приазовья / Л. А. Лыганова, Д. Ф. Пенез // Летопись Донбасса. Краеведческий сборник. – Донецк, 1995. – Вып. 3 ; Lyganova L. A. Zametki o traditsionnom kostyume grekov Priazovya / L. A. Lyganova, D. F. Penez // Letopis Donbassa. Kraevedcheskiy sbornik. – Donetsk, 1995. – Vyp. 3

8. Мариупольський краєзнавчий музей. – Спр. 3471-Д. Жалованная грамота императрицы Екатерины II об устройстве христиан-греков, выведенных из Крыма; МКМ. – Spr. 3471-D. Zhalovannaya gramota imperatritsy Yekateriny II ob ustroystve khristian-grekov, vyvedennykh iz Kryma.

9. Отчет Мариупольской уездной земской управы за 1887 год. – Мариуполь: Типо-Литография А.А. Франтова, 1888; Otchet Mariupolskoy uездной zemskoy upravu za 1887 god. – Mariupol: Tipo-Litografiya A.A. Frantova, 1888.

10. Отчет Мариупольской уездной земской управы за 1888 год. – Мариуполь: Типо-Литография А.А. Франтова, 1889. – 496 с.; Otchet Mariupolskoy uездной zemskoy upravu za 1888 god. – Mariupol: Tipo-Litografiya A.A. Frantova, 1889. – 496 s.

11. Отчет Мариупольской уездной земской управы за 1889 год. – Мариуполь: Типо-Литография А.А. Франтова, 1890. – 504 с.; Otchet Mariupolskoy uездной zemskoy upravu za 1889 god. – Mariupol: Tipo-Litografiya A.A. Frantova, 1890. – 504 s.

12. Отчет Мариупольской уездной земской управы за 1890 год. – Мариуполь: Печатано в Типо-Литографии А.А. Франтова, 1891. – 646 с.; Otchet Mariupolskoy uездной zemskoy upravu za 1890 god. – Mariupol: Pechatano v Tipo-Litografii A.A. Frantova, 1891. – 646 s.

13. Отчет Мариупольской уездной земской управы за 1898 год. Очередной сессии земского Собрания 1899 года. – Мариуполь: Печатано в Типо-Литографии А.А. Франтова, 1899. – 510 с.; Otchet Mariupolskoy uездной zemskoy upravu za 1898 god.

Ocherednoy sessii zemskogo Sobraniya 1899 goda. – Mariupol: Pечатano v Tipo-Litografii A.A. Frantova, 1899. – 510 s.

14. Письма из Таганрога // СанктПетербургский журнал. – 1809. – № 5. – С. 85–95; Pisma iz Taganroga // SanktPeterburgskiy zhurnal. – 1809. – № 5. – С. 85–95.

15. Порохов М. О. О состоянии скотоводства в Мариупольском округе / М. О. Порохов // Записки общества сельского хозяйства Южной России. – 1848. – № 7. – С. 423–436; № 9. – С. 589–600; Porokhov M. O. O sostoyanii skotovodstva v Mariupolskom okruge / M. O. Porokhov // Zapiski obshchestva selskogo khozyaystva Yuzhnoy Rossii. – 1848. – № 7. – С. 423–436; № 9. – С. 589–600.

16. Романцов В. Старый Крым: история и современность. Историко-этнографическое исследование / В. Романцов, Г. Наметченюк, С. Арабаджи. – Мариуполь: ПАО «ММК имени Ильича», 2010. – 328 с.; Romantsov V. Staryy Krym: istoriya i sovremennost. Istoriko-etnograficheskoe issledovanie / V. Romantsov, G. Nametchenyuk, S. Arabadzhi. – Mariupol: PAO «ММК имени Илича», 2010. – 328 с.;

17. Скальковский А. Опыт статистического описания Новороссийского края / А. Скальковский. – Одесса: В типографии Л. Нитче, 1853. – Ч. 2. – 556 с.; Skalkovskiy A. Opyt statisticheskogo opisaniya Novorossiyskogo kraya / A. Skalkovskiy. – Odessa: V tipografii L. Nitche, 1853. – Ch. 2. – 556 s

18. Состояние табаководства в Екатеринославской губернии // Екатеринославские губернские ведомости. – 1872. – № 17. – С. 114–115; Sostoyanie tabakovodstva v Yekaterinoslavskoy gubernii // Yekaterinoslavskie gubernskie vedomosti. – 1872. – № 17. – С. 114–115.

19. Титов Г. Письма из Екатеринослава / Г. Титов. – Одесса : Типография Брауна и К., 1849. – 167 с. ; Titov G. Pisma iz Yekaterinoslava / G. Titov. – Odessa : Tipografiya Brauna i K., 1849. – 167 s.

20. Pallas P. S. Travels through the southern provinces of the Russian empire in the years 1793 and 1794. In two vol. / P. S. Pallas. – London, 1812. – Vol. 1. – 552 p.

21. Walpole R. Travels in various countries of the East; being a continuation of Memoirs relating to European and Asiatic Turkey / R. Walpole. – London, 1820. – 612 p.

Стаття надійшла до редакції 16.03.2016 р.

S. Arabadzhy

TRADITIONAL OCUPATIONS OF THE GREEKS OF THE NORTHERN PART OF THE SEA OF AZOV REGION AND THEIR INFLUENCE ON MEN'S HEALTH

The article examines occupations of men in the Greek settlements and the city of Mariupol in the late XVIIIth – early XXth centuries. It analyses the influence of occupational interests on the health condition of the sterner sex representatives. It presents ideas and conclusions of zemstvo's doctors as to the cause-and-effect relations between the Greeks' main occupations and the prevalent internal, infectious and venereal diseases spread.

The given issue source database is represented by the acts and record keeping documents, periodicals' materials, sources of the private origin (memoirs, foreigners' notes, ethnographic expeditions materials).

The article reveals that all the duties were divided on the gender basis. The most respected and oldest men belonged to the village community assembly. There they settled agrarian issues and family affairs, elected village headmen, appointed guardians etc.

The main men's occupations before the XXth century were cattle-breeding, farming, growing tobacco and fishing. A profession defined the position of a Greek in the rural community: before the XXth century the herders pasturing large herds of sheep up to 1000 heads and sometimes more were held in great respect. The herders' work was very hard. Only in the middle of winter and only for two months they came back home. But this work was regarded profitable: one might earn money to buy his own herd of sheep working there for

some years. Moreover, the status of assistant of a well-known udaman served a young man as a good testimonial for his future. The herders more often than other men fell ill with anthrax as infection was transmitted through sick animals, mostly sheep.

During field season farmers suffered from bloody diarrhea and gastrointestinal catarrh due to unhealthy diet and water unsuitable for drinking. Besides sometimes men got injured, abrasions and skin lesions resulted in inflammation of deep layers of skin. Among the crafts regarded as a worthy occupation for a man in the first place we should mention carrying, outerwear and footwear tailoring, and smithery as well. The traditional occupation of the Greek men was trade. Exactly this activity as zemstvo's doctors thought facilitated men's venereal diseases infection. One of the most spread diseases was syphilis.

Key words: *men, the Greeks, traditional occupations, diseases, the Northern part of the Sea of Azov Region.*

УДК 94(477=14)«16/18»

V. Volonyts

TRADE AND COMMERCIAL ACTIVITY OF NIZHYN GREEKS IN UKRAINIAN LANDS IN THE XVIII-XIX CENTURIES IN THE XIX- CENTURY RESEARCHERS' WORKS

The substantive examination of the problem started in the middle years of the XIX century and was related to actualization of the interest in Nizhyn Greek community which was significantly transformed under the national reforms. While elucidating Greek center's history the researchers emphasized its merchant specific character, examined the process of decay of the Greek commerce in Nizhyn and defined that the reasons of this event were inner discords between the settled and the newly arrived Greeks. The commercial activity intensified the Greek community's self-organization and laid the ground for "special corporation" associated with B. Khmelnytsky's Universal of 1657 as historians thought.

The Greek merchants' activity in the middle years of the XVII century attracted attention of such authors as M. Kostomarov, O. Lazarevsky, I. Aksakov, O. Rusov, M. Storozhevsky, F. Kitchenko who in the context of the general works on Russian and Ukrainian history separately defined the Greeks' role in the development of commerce and trade routes connecting East-Slavonic lands with Europe and the Eastern Mediterranean.

The historians of the XIX century examined the significant elements of Nizhyn Greeks home commerce: trade routes directions, turnover structure, and usurers' operations. They also presented valuable statistic data and published important documentary material on the given problem but it lacked comments and tracing the dynamics of commodity and price condition changes.

However exactly since the middle years of the XIX century the substantive examination of the problem that raised the scientific interest began. Taking into account the level of the scientific knowledge of that time, the methodology of research, different trends of particular researchers, ideological bias in some issues the historians couldn't create the objective picture of the Greek merchants element's impact on the economic development of Ukraine.

Keywords: *the Greek merchants, trade and commerce, entrepreneurship, Nezhin Greek fraternity.*